

رسول رضوی

سرشناسه: رضوی، رسول، ۱۳۵۲ -
 عنوان و نام پدیدآور: علل پیدایش و تطور مذاهب کلامی/رسول رضوی.
 مشخصات نشر: قم: نشر راند، ۱۳۹۹.
 مشخصات ظاهری: ۵۶۰ ص.
 شابک: 978-622-731710-7

وضعیت فهرست: فیها
 نویسی

یادداشت: کتابنامه.

موضوع: کلام - تاریخ

موضوع: *Islamic theology - History

موضوع: اسلام - فرقه‌ها

موضوع: Islamic sects

رده بندی کنگره: B۲۲۴

رده بندی کوربی: ۳۹۷/۵

شماره کتابشناسی: ۷۴۰۰۵۰۶

ملی

وضعیت رکورد: کتبا

نام کتاب: علل پیدایش و تطور مذاهب کلامی
 مؤلف: رسول رضوی
 ناشر: راند
 نوبت چاپ: اول / ۱۳۹۹ / قم
 تیراژ: ۵۰۰ نسخه
 طرح جلد: حسن مجتبی زاده
 صفحه آرا: عطاء اله نصرتی
 شابک: ۹۷۸ - ۶۲۲ - ۷۳۱۷ - ۱۰ - ۷

کلیه حقوق برای ناشر محفوظ است

مرکز پخش: انتشارات راند؛ قم: ۰۹۱۹۷۴۶۳۱۳۳ - ۰۲۵۳۲۸۱۲۹۰۰

فهرست مطالب

۱۵.....	سخنی با خوانندگان.....
۱۷.....	مقدمه.....

مفاهیم و کلیات

۱۹.....	۱. تعریف جریان.....
۲۰.....	۲. تعریف مدرسه.....
۲۱.....	۳. تعریف مکتب.....
۲۲.....	۴. تعریف مذهب.....
۲۳.....	۵. تعریف فرقه.....
۲۴.....	۶. تعریف دوره.....
۲۵.....	۷. تعریف طور و تطوّر.....
۲۷.....	۸. علل پیدایش.....

طوریکم: شکل‌گیری جریان‌های سیاسی

۴۰.....	الف) پیدایش جریان‌های سیاسی.....
۴۲.....	۱. جریان مومنان.....
۴۴.....	۲. جریان منافقان.....
۴۶.....	ب) علل پیدایش جریان‌های سیاسی.....

طور دوم: تبدیل جریان‌های سیاسی به جریان‌های اعتقادی

- الف) تبدیل جریان‌های سیاسی منافقان به جریان‌های اعتقادی ۵۷
- ب) علل و بسترهای تبدیل جریان‌های سیاسی به جریان‌های اعتقادی ۵۹
۱. قدرت طلبی و تحکیم پایه‌های قدرت ۶۰
 ۲. مصلحت‌اندیشی ۶۲
 ۳. ضعف در فهم برخی از اصول ۶۳
- ج) روش و ابزار تبدیل جریان‌های سیاسی به جریان‌های اعتقادی ۶۴
۱. استفاده از قرآن بر علیه قرآن ۶۴
 ۲. به دست گرفتن تولیت قرآن ۶۵
 ۳. منع کتابت و نقل حدیث ۶۶
 ۴. تحریف، تغییر و جعل احادیث ۶۸
 ۵. ایجاد مراجع دینی جدید ۷۰
 ۶. بهره‌گیری از تورات و انجیل ۷۱
 ۷. استفاده از قصه‌گوها ۷۳

طور سوم: مدرسه‌ای شدن (آکادمیک شدن) جریان‌های اعتقادی

- الف) مدارس حجاز ۸۲
۱. حلقه‌های درسی مدافع خلافت در مدینه ۸۴
 ۲. حلقه‌های درسی شیعیان و صائیتی ۹۰
 ۳. حلقه‌های درسی مکه و طائف ۹۳
- ب) مدارس شام ۹۶
- ج) مدرسه عراق ۱۱۳
۱. مدارس کوفه ۱۱۳

۲. مدارس بصره ۱۳۴

جمع‌بندی ۱۴۷

طور چهارم: تبدیل حلقه‌های درسی به مکاتب کلامی

الف) تعریف مکاتب کلامی کلاسیک ۱۵۲

ب) ویژگی‌های مکاتب کلامی کلاسیک ۱۵۳

ج) علل پیدایش مکاتب کلامی کلاسیک ۱۵۵

د) آشنایی با مکاتب کلامی کلاسیک ۱۵۹

۱. مکتب حروریه ۱۶۳

۲. مکتب مرجئه ۱۶۵

۳. مکتب جبریه ۱۶۷

۴. مکتب قدریه ۱۶۷

۵. مکتب جهمیه ۱۷۰

۶. مکتب اعتزال ۱۷۲

۷. مکتب کیسانیه ۱۷۷

۸. مکتب زیدیه ۱۷۹

هـ) دیدگاه اهل بیت علیهم‌السلام درباره مکتب‌سازی‌های یاد شده ۱۸۱

طور پنجم: تبدیل مکاتب به فرقه‌های اعتقادی

الف) علل و بسترهای عمومی تبدیل مکتب به فرقه ۱۸۹

ب) آشنایی با اولین مکاتب تبدیل شده به فرقه ۱۹۲

۱. فرقه اباضیه ۱۹۲

۱-۱. علل و زمینه‌های پیدایش فرقه اباضیه ۱۹۲

۱-۲. باورهای اعتقادی اباضیه ۱۹۵

۲. فرقه اهل حدیث (عامه) ۱۹۸
- ۲-۱. علل و زمینه‌های پیدایش اهل حدیث ۱۹۹
- ۲-۲. باورهای اعتقادی اهل حدیث ۲۰۲
۳. فرقه معتزله ۲۰۴
- ۳-۱. علل و زمینه‌های پیدایش معتزله ۲۰۴
- ۳-۲. باورهای اعتقادی معتزله ۲۰۶
۴. فرقه زیدیه ۲۱۰
- ۴-۱. شاخه اول: زیدیه دعوتی و علل پیدایش آن ۲۱۰
- ۴-۲. شاخه دوم: زیدیه امامتی و زمینه‌ها و علل پیدایش آن ۲۱۲

طور ششم: تکثیر و اشعاب فرقه‌ها و پیدایش خرده مکاتب کلامی

- الف) اختلاف‌های فقهی و پیدایش خرده فرقه ۲۲۰
۱. مذهب حنفیه ۲۲۱
۲. مذهب مالکی ۲۲۳
۳. مذهب شافعی ۲۲۴
۴. مذهب حنبلیه ۲۲۵
- ب) اختلاف‌های کلامی و پیدایش خرده فرقه‌ها ۲۲۷
- ج) اختلاف در تعیین مصداق امام و پیدایش خرده فرقه‌ها ۲۳۰
۱. فطحیه ۲۳۲
۲. واقفیه ۲۳۲
۳. اسماعیلیه ۲۳۳
- ۳-۱. تاریخ پیدایش ۲۳۳
- ۳-۲. عوامل پیدایش ۲۳۶
۴. قرمطیه ۲۴۰
- د) اختلاف در ویژگی‌های رهبران دینی (غلو) و پیدایش خرده فرقه‌ها ۲۴۲
۱. دوره غلو فردی ۲۴۴

۲. دوره جریان‌های غالی ۲۴۵
۳. دوره شبه فرقه‌های غالی ۲۴۹
- هـ) اختلافات ناشی از تعامل با علوم و فرهنگ وارداتی و پیدایش خرده مکاتب و شبه فرقه‌ها ۲۴۹
۱. نقش علوم و فرهنگ وارداتی در پیدایش خرده مکاتب و شبه فرقه‌ها ۲۴۹
۲. درگاه‌های ورود میراث تمدن هلنی در میان تمدن مسلمانان ۲۵۱
- ۱-۲. درگاه شرقی ورود علوم و فرهنگ غیر اسلامی (خراسان) ۲۵۲
- شاهد اول: تأسیس دولت یونانی باختر در شرق خراسان ۲۵۳
- شاهد دوم: لقب پانشاهان منطقه اشروسنه و فرغانه ۲۵۶
- شاهد سوم: کتاب‌های فلسفی فرستاده شده از خراسان ۲۵۷
- شاهد چهارم: سوال‌های پرسیده شده از امام رضا علیه السلام در خراسان ۲۵۹
- شاهد پنجم: بلخ زانگاه فلاسفه اسلامی ۲۶۰
۱. ابونصر فارابی ۲۶۳
۲. ابوعلی سینا ۲۶۴
- شاهد ششم: آمیختگی اسماعیلیه با فلسفه در شرق ۲۶۵
- شاهد هفتم: ظهور اولین مکاتب صوفیه در خراسان ۲۶۵
- ۲-۲. درگاه مرکزی ورود میراث تمدن هلنی در میان مسلمانان (عراق و شامات) ۲۶۷
- ۲-۳. درگاه غربی ورود علوم و فرهنگ غیر اسلامی (اندلس و مغرب) ۲۷۳
- ۱-۲-۳. دوره حکمرانی بنی امیه (از ۹۲ تا ۴۲۲ق) ۲۷۳
- ۲-۳-۲. دوره ملوک الطوایفی اول (از ۴۲۲ تا سال ۴۸۴ق) ۲۷۶
- ۲-۳-۳. دوره دولت مرابطون (۴۸۴ تا ۵۲۵ق) ۲۷۸
- ۲-۳-۴. دوره ملوک الطوایفی دوم (از سال ۵۲۵ تا ۵۶۵ق) ۲۸۰
- ۲-۳-۵. دوره دولت موحدون (از ۵۶۵ تا ۶۲۰ق) ۲۸۰
- ۲-۳-۶. دوره ملوک الطوایفی سوم (از سال ۶۲۰ تا ۶۴۵ق) ۲۹۰
- ۲-۴. ویژگی‌های متخصصان علوم یونانی در اندلس ۲۹۱

طورهفتم: تجميع و ایجاد انحصار در فرقه‌ها

- الف) راهکارهای سیاسی برای ایجاد انحصار ۲۹۹
۱. ایجاد انحصار و تجميع فرقه‌ها از سوی مهدی عیسی ۲۹۹
۲. تلاش مأمون برای تجميع آراء ۳۰۲
۳. تلاش متوکل برای ایجاد انحصار ۳۰۳

مقدمه

اگر فرقه‌ها و مذاهب را به موجود زنده‌ای مانند انسان تشبیه کنیم خواهیم دید که آنها نیز همانند انسان دوره تولد، کودکی، جوانی، میانسالی، پیری و مرگ دارند، در زمانی خاص به وجود آمده بعد نشو و نما یافته و به بلندی می‌رسند، و روزی نیز فرا می‌رسد که افول کرده از صفحه روزگار برچیده می‌شوند، و برعهده علم فرق و مذاهب است که سرگذشت چنین مذاهبی را ثبت، ضبط و بازگو کند؛ همچنان که بازگو کردن سرگذشت مسائل کلامی و معرفی کردن دوره‌های مختلفی که این مسائل می‌پیمایند، یکی از موضوعات اصلی تاریخ علم کلام به حساب می‌آید.

بازخوانی کتاب‌های فرق و مذاهب و تاریخ کلام نشان می‌دهد فارغ از سرگذشت تک تک فرقه‌ها و با چشم پوشی از ویژگی هایشان، همه آنها در حیات خود وجوه مشترکی داشته‌اند و دوره‌های همگونی را پیموده‌اند، به گونه‌ای که با نگاهی کلی می‌توان داستانی واحد از سرگذشت این فرقه‌ها تعریف کرد، داستانی که علم تاریخ کلام و یا علم فرق و مذاهب به تنهایی ظرفیت و توانایی بازگویی آن را ندارند و باید دست در دست هم داده و با استفاده از علم تاریخ، این قصه مشترک را بازخوانی کنند، قصه‌ای که می‌توان نام آن را «تطور فرق و مذاهب» نامید. در این داستان، اطوار مختلف فرقه‌ها با قطع نظر از سایر تعلقات مورد بررسی قرار می‌گیرد. کیفیت کار نیز این گونه است که چگونگی پیدایش فرقه‌ها، شیوه رشد و بلندی و نشاط یابی و پس از آن رکود، افول، مرگ و یا بازسازی و بازیابی دوباره آنها بدون تعلق داشتن به دینی خاص توصیف شده و بعد از آن با اندکی تخصیص، این بررسی به فرقه‌های اسلامی اختصاص یافته تحت عنوان «تطور فرق و مذاهب اسلامی»، داستان کلی فرقه‌ها و مذاهب اسلامی و اطوار و ادواری که بیشتر فرقه‌ها و مذاهب اسلامی از سرگذرانده‌اند را به صورت عام و جامع مطرح می‌کند و ذیل همین طورها و دوره‌ها به چگونگی پیدایش فرقه‌های اسلامی و تطور آنها اشاره می‌کند.

در انتها بیان این نکته لازم به نظر می‌رسد که اولاً این نگاشته قصد بیان اطوار و ادوار تک تک فرقه‌ها آنهم به صورت مجزا را ندارد، بلکه تلاش می‌کند تا اطوار عام و فراگیر فرقه‌های اسلامی و زمینه‌ها و علل پیدایش آنها را ذیل چندین عنوان خاص بیان کند.

ثانیاً هدف از این نگاشته، نگاه کلی و عام به سیر پیدایش و اطوار عمومی فرقه‌هایی است که

در اثر دخالت عوامل سیاسی، اجتماعی و فرهنگی در میان مسلمانان پدید آمدند. از این رو نباید این اطوار را به خود اسلام و تشیع امامیه که نماینده تام و تمام دین اسلام است، نسبت دهیم. دین اسلام و تشیع امامیه به عنوان دین کامل و با تبیین پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله به دست مردم رسیده و این تبیین با تلاش های امامان معصوم در سه قرن اول استمرار یافته و آگاهی های پیروان اهل البیت علیهم السلام در گذر زمان بر آموزه ها یعنی اعتقادات و احکام و سایر امور افزوده شده و سیر افزایشی داشته است، و بعد از امامان معصوم علیهم السلام نیز علمای امامیه این وظیفه را عهده دار شده، تلاش های بسیاری در حفظ میراث اهل البیت علیهم السلام و تبیین و تفسیر آن از خود بروز داده اند. بنابراین آنچه در سیر تاریخی تشیع امامیه اتفاق افتاده حفظ تراث و تطورات تبیینی بوده که دائما سیر تکاملی داشته است، و با تطورات ساختاری و محتوایی سایر فرقه ها تفاوت هایی اساسی و محوری دارد. از این رو طبیعی است که در بسیاری از تطورات مورد بحث در این کتاب، از تشیع امامیه که تطورات ساختاری و محتوایی نداشته سخنی به میان نیاید.

ثالثا گاهی چنین به نظر می رسد که اطوار بیان شده در این نگاهشسته با هم تداخل داشته و هم زمان دو طور در کنار هم به منصفه ظهور رسیده اند. این گمان از آنجا به وجود می آید که برخی از زمینه ها و بسترهای اطوار بعدی در اطوار قبلی شکل می گیرند و یا آثار یک طور تا طور بعدی باقی می ماند و خواننده را به وجود تداخل بین اطوار رهنمون می شود. به نظر می رسد با مطالعه کل کتاب و نگاه عمومی و فراگیر، این گمان در پایان نوشته از ذهن خواننده سترده شود.

در پایان لازم است سپاس خود را تقدیم کنم به ارزباب گرامی این اثر، حجت الاسلام و المسلمین استاد عزالدین رضا نژاد که با حسن نظر و دقت کامل متن را مورد مطالعه قرار داده، ارزیابی آن را به سامان رسانید، و همچنین از حجت السلام والمسلمین هاشم رضوی که نظرات راهگشای خود را با نویسنده کتاب به اشتراک گذاشت.

رسول رضوی

شمسی ۱۳۹۹/۷/۱۰